

МИШЕЛ
ДЪО МОНТЕН

ОПИТИ

КНИГА ПЪРВА

Превод от френски
Тодор Чакъров

Превод на цитираните текстове и бележки
Анна Б. Николова

Предговор и научна редакция
Стоян Атанасов

Библиотека
Тезаурус

- № 1 **Уилям Шекспир** *Великите трагедии*
- № 2 **Мирча Елиаде** *Трактат по история на религиите*
- № 3 *Книга на мъртвите*
- № 4 **Мирча Елиаде** *Шаманизмът и архаичните техники на екстаза*
- № 5 **Мирча Елиаде** *Йога. Безсмъртие и свобода*
- № 6 **Леонардо** *Трактат за живописиста*
- № 7 **Марина Цветаева** *Живот в огъня*
- № 8 *Попол Вух.*
Древните истории на Киче
- № 9 **Платон** *Държавата*
- № 10 **Николо Макиавели** *Владетелят*
- № 11 **Освалд Шпенглер** *Залезът на Запада, т. 1 и 2*
- № 12 **Джеймс Фрейзър** *Златната клонка, част 1 и 2*
- № 13 **Цао Сюецин** *Сън в алени покои, т. 1 и 2*
- № 14 **Франсоа Волтер** *Векът на Луи XIV, т. 1 и 2*
- № 15 **К. Станиславски** *Работата на актьора, т. 1 и 2*
- № 16 **Барух Спиноза** *Етика*
- № 17 **А. С. Брэдли** *Шекспировската трагедия*
- № 18 **Готфрид Лайбниц** *Монадология*
- № 19 **Мишел дьо Монтен** *Пътепис*
- № 20 **Валафрид Страбон** *За градинарството*
- № 21 **Франсоа Волтер** *Философски новели*
- № 22 *Пътят към мъдростта*
- № 23 **Василий Кандински** *За духовното в изкуството*
- № 24 **Дейвид Хюм** *Изследване на човешкия разсъдък*
- № 25 **Цочо Бояджиев** *От Плитон до Висарион*
- № 26 **Джордано Бруно** *Пепеляната вечеря*
- № 27 **Пьотър Ярцев** *Книга за театъра*
- № 28 **Леон Батиста Алберти** *За живописиста * За скулптурата*
- № 29 **Мишел дьо Монтен** *Опити, кн. 1*

СЪДЪРЖАНИЕ

Раждането на индивида в ОПИТИ НА МОНТЕН (<i>Стоян Атанасов</i>).....	9
За бележките и цитатите (<i>Анна Б. Николова</i>).....	45

ОПИТИ

книга първа

Към читателя	49
ГЛАВА 1 Една и съща цел може да се постигне с различни средства.....	51
ГЛАВА 2 За скръбта	58
ГЛАВА 3 Нашите чувства се устремяват отвъд нас.....	64
ГЛАВА 4 За това как душата се разтушава с измислени неща, когато истински ѝ липсват	76
ГЛАВА 5 Дали комендантът на обсадената крепост трябва да излиза извън нея, за да преговаря	80
ГЛАВА 6 Моментът на преговори крие опасности	85
ГЛАВА 7 Намерението е съдия на нашите постъпки	89
ГЛАВА 8 За бездействието	92
ГЛАВА 9 За лъжците	94

ГЛАВА 10	За бързото и за бавното говорене.....	101
ГЛАВА 11	За предсказанията.....	104
ГЛАВА 12	За твърдостта	111
ГЛАВА 13	Церемонията по посрещането на царете	115
ГЛАВА 14	Нашата преценка за доброто и злото зависи до голяма степен от представата ни за тях.....	117
ГЛАВА 15	За безсмисленото упорство при защита на крепост наказват	145
ГЛАВА 16	Наказанието за малодушие	147
ГЛАВА 17	Една особеност на някои посланици	150
ГЛАВА 18	За страха.....	155
ГЛАВА 19	За щастието трябва да се съди само след смъртта	159
ГЛАВА 20	Да философстваш, значи да се учиш да умираш	164
ГЛАВА 21	За силата на въображението	189
ГЛАВА 22	Ползата за един е вреда за друг.....	204
ГЛАВА 23	За обичая и за това, че приетият закон не може да се изменя произволно.....	206
ГЛАВА 24	При едни и същи намерения – различни последиствия	231
ГЛАВА 25	За педантизма	245
ГЛАВА 26	За възпитанието на децата.....	263
ГЛАВА 27	Безумие е да съдиш за истинното и неистинното по това, което знаеш.....	315
ГЛАВА 28	За приятелството	322
ГЛАВА 29	Двадесет и девет сонета от Етиен дьо Ла Боеси....	341
ГЛАВА 30	За умереността	343
ГЛАВА 31	За канибалите	351
ГЛАВА 32	За Божите предназначения трябва да се съди внимателно	370

ГЛАВА 33	За избягването на удоволствията с цената на живота.....	374
ГЛАВА 34	Често пътищата на съдбата и на разума се срещат	377
ГЛАВА 35	За един пропуск в нашата уредба	382
ГЛАВА 36	За обичая да се носят дрехи.....	384
ГЛАВА 37	За Катон Млади.....	390
ГЛАВА 38	За това, че плачем и се смеем за едно и също нещо.....	397
ГЛАВА 39	За уединението	402
ГЛАВА 40	Разсъждение за Цицерон.....	420
ГЛАВА 41	За несподелената слава.....	429
ГЛАВА 42	За неравенството между нас	433
ГЛАВА 43	За законите против разкоша.....	449
ГЛАВА 44	За съня.....	452
ГЛАВА 45	За битката при Дръо	456
ГЛАВА 46	За имената	458
ГЛАВА 47	За несигурността на нашите съждения.....	466
ГЛАВА 48	За бойните коне	476
ГЛАВА 49	За старинните обичаи	490
ГЛАВА 50	За Демокрит и Хераклит.....	498
ГЛАВА 51	За празните думи.....	503
ГЛАВА 52	За пестеливостта на древните	509
ГЛАВА 53	За един израз на Цезар	511
ГЛАВА 54	За префиненото изразяване.....	513
ГЛАВА 55	За миризмите	517
ГЛАВА 56	За молитвите	521
ГЛАВА 57	За възрастта.....	534

РАЖДАНЕТО НА ИНДИВИДА В *ОПИТИ* НА МОНТЕН

ЛИТЕРАТУРАТА ОТ ЕПОХАТА НА РЕНЕСАНСА свидетелства за обновителни процеси. Сред тях най-отчетливо се откроява тенденцията към индивидуализиране.¹ Ренесансовият писател винаги утвърждава в една или друга степен своя Аз. Въпреки чувствителното разширяване на мисловните рамки вследствие на възродения интерес към гръко-римската култура, която се прибавя към християнската, без да я отхвърля, ренесансовият хуманист изгражда своите фикции, следвайки утвърдени модели, но все по-открито се обръща и към лично преживяното, и към своята индивидуалност.

Монтеновите *Опити* свидетелстват най-радикално и най-проникновено за този процес. Никой мислител или писател преди него не е споделял толкова лични мнения, никой не е възприемал толкова последователно и задълбочено повелята на Делфийския оракул „Познай себе си“. Монтен пише *Опити* през последните двадесет години от живота си. В тях излага своите убеждения, вкусове и предпочитания. Не следва определен хронологически ред, нито подрежда широката тематична палитра в определена логическа последователност. Всяка дейност, всяка човешка постъпка заслужават неговото внимание, защото, ос-

¹ Сред множеството трудове по въпроса вж. класическите страници от Якоб Буркхарт, *Култура и изкуство на Ренесанса в Италия*, „Наука и изкуство“, С., 1987, по-специално втори раздел „Развитие на индивида“, с. 125–132.

мисляйки ги, той опознава по-добре себе си. Монтен прави това не половинчато, не прикрито, а с пълната убеденост, че търсеният истината трябва да започне от себе си. Така нареченият егоцентризъм на Монтен е всъщност въпрос на подход в едно начинание от епистемологично естество. Той заявява спокойно и в същото време решително: „Себе си аз изучавам повече от каквото и да било друго. Самият аз съм моята метафизика и моята физика“² (III, 13, с. 385). От това негласно и леко иронично разграничаване от Аристотел е видно, че самопознанието, към което се стреми Монтен, не е егоистично вторачване, а методично търсене на непосредствената истина. Тя пък се явява ключ за разбиране на човечеството, защото „на всеки човек е свойствено всичко, което е свойствено на човека изобщо“ (III, 2, с. 28). Като полага самопознанието в общочовешка перспектива, Монтен възприема един по същество безпрецедентен подход в историята на мисълта.

Той с положителност първи би се противопоставил на опита да се постави неговата книга в историята на човешката мисъл: интересуват го само конкретни случки и всяка теоретична постановка буди спонтанното му недоверие и подозрение за догматизъм. В този смисъл връзката и евентуалната аналогия между Монтеновия Аз и другите не е аксиома. Азът не препраща автоматично към човечеството. Напротив, проблематизирайки и своя Аз, и идеята за човечество според конкретните обстоятелства, Монтен поддържа по-скоро напрежение между полюсите на въпросната понятийна двойка. Не всяка истина на Аза е

² Цитатите от *Опити* са по превода на Тодор Чакъров, публикуван в три книги от издателство „Наука и изкуство“, съответно книга I и книга II през 1975 г., книга III през 1976 г. Библиографските препратки слагам в скоби непосредствено след цитата: римската цифра от I до III указва съответната книга в *Опити*, арабската – съответната глава, последвана от страницата. Страниците на цитатите от книга първа на *Опити* са по настоящото издание. Отбелязвам случаите, в които предлагам свой превод, с бележката „Преводът мой – С.А.“

откровение за човечеството, пък е невинаги се потвърждава от други прозрения на субекта.

Опити описва самопознанието като един безкраен процес и разчупва втвърдените представи за човешката природа. Обяснение за разколебаната идентичност на Монтеновия Аз, както и за вечно убягващата същност на човечеството следва да търсим, от една страна, в сложната връзка между личността и писателя Монтен, а от друга, във влиянието на епохата върху личната съдба на Монтен.

В обръщението си към читателя Монтен изтъква, че е замислил книгата си като строго лично начинание („не съм си поставял никаква друга цел освен една – семейна и частна“) и като опит за самонаблюдение и себеописание („искам да ме видят в моя прост, естествен и обикновен вид – непринуден и безискусен; защото аз рисувам себе си“) (I, с. 49).

Тук ще се опитам да разтъквавам проекта на Монтен. За целта повече от всякога е желателно да знаем нещо за живота на автора и за неговото време.

Кратка биография и генезис на *Опити*

МИШЕЛ ДЪО МОНТЕН Е РОДЕН на 28 февруари 1533 г. в замъка Монтен. Името на семейното имение идва от възвишението (montagne), на което е разположено в Югозападна Франция между градовете Бордо и Перигьо. В Бордо преобладават католиците, в Перигьо – симпатизанти на Реформацията. Цял живот Монтен ще трябва да балансира между двете противопоставящи се вероизповедания, довели страната и до граждански войни (1562–1598).

Рамон Екем, праядо на Монтен по бащина линия, купува имението през 1477 г. Бащата на писателя го укрепва, преди да го завещае на най-големия си син Мишел. Дядото и праядото на Монтен са едни от най-заможните хора в Бордо. Натрупали са състояние от търговия с риба, вино и багрила. Бащата на Мишел,

Пиер Екем, получава благородническо звание, а синът му е първият от рода, който се отказва от фамилното име Екем в полза на благородническото Дьо Монтен. За бащата, изиграл важна роля във формирането на Монтен, знаем малко. Роден е през 1495 г., а след 1515 г. участва във войните, които Франция води продължително (1494–1559) в политически разединена Италия. Там Пиер Екем се запознава с ренесансовите идеи в областта на науката и педагогиката, които ще цени цял живот. След завръщането си в родния край поддържа приятелски връзки с авторитетни френски хуманисти. От брака си с Антонин дьо Луп има осем оживели деца, най-голямото от които е Мишел. Дават новороденото на дойка от околно село. При родителите си Мишел се връща едва двегодишен. Баща му искал синът му да научи добре латински още от дете и наел за целта учител от Германия, който не говорел нито френски, нито местния диалект на областта Перигор. Така четиригодишният Мишел проговаря на мъртвия латински език, който впоследствие ще усъвършенства в училище. Френски език започва да учи едва шестгодишен, когато постъпва в известния колеж на Гиен (Бордо).

След 1530 г. бащата на Монтен става градски съветник и съдия в Парламента на Бордо – институция, която приема областните закони за Аквитания, може да отхвърля кралските едикти и решава съдебни спорове между местните жители. През 1554 г. Пиер Екем е избран за кмет на Бордо. Общественият ангажменти на сина му Мишел също започват като парламентарист, първоначално в Перигор, по-късно в Бордо. Преди това е учил право в Университета в Тулуза. В Парламента на Бордо колега на Монтен е младият благородник Етиен дьо Ла Боеси. Той става и най-близкият му приятел. Ранната смърт на Ла Боеси (1563) има решаващо значение за по-нататъшния житейски избор на Монтен. Жени се за Франсоаз дьо Ла Шасен³. След като насле-

³ От брака си с Франсоаз дьо Ла Шасен (1544–1627) Монтен има шест дъщери. Само една от тях, Леонор (1571–1616), доживява до зряла възраст.

дява от баща си, починал 1568 г., имението Монтен⁴, Мишел дьо Монтен, прекратява дейността си в Парламента на Бордо и през 1571 г. се оттегля в своя замък. Занапред ще прекарва времето си в четене и размисъл. Води си и бележки, които впоследствие ще разгърне в отделни есета.

През пролетта на 1580 г. Монтен публикува в Бордо две книги под заглавието *Opitii (Essais)*. На 22 юни същата година тръгва на пътешествие през Франция, Швейцария, Германия и Италия. То продължава повече от 17 месеца.⁵ Една от причините за пътуването е намерението за водолечение в големите минерални центрове на тези страни. През 1578 г. Монтен заболява от камъни в бъбреците и страда периодично от бъбречни кризи.⁶ На места бележките от пътуването добиват характер на здравен бюлетин. Той е ценно свидетелство за наблюденията върху собственото му тяло и за тогавашните медицински практики. *Пътенисът* е също така уникален документ за епохата, все още недооценен от антропологията и от историческата социология.

В началото на пътешествието Монтен минава през Париж, където подарява на краля екземпляр от своите *Opitii*. Анри III много харесал книгата. По този повод Монтен заявил пред краля: „Значи, Сир, аз се нравя на Ваше Височество, защото в

⁴ Освен замъка Монтен наследява обработваема земя, гора и лозя – мащабно аграрно владение, управлението на което му се струвало непосилно. Статутът на благородник не позволявал да се занимава с търговия, но и не бил пречка той да продава каквото произвежда. Най-важен дял заемала годишната продукция от десетки хиляди литра вино. Като собственик на замъка и околните земи Монтен бил също господар на няколко села, от които получавал ленни данъци.

⁵ От това пътуване са останали бележки, водени от секретар, а впоследствие и от самия Монтен. Никой не е знаел за тях, докато не били открити случайно в замъка Монтен близо два века след смъртта на писателя. Наскоро ги преведох на български. Вж. Мишел дьо Монтен, *Пътенис из Италия през Швейцария и Германия*, изд. „Изток-Запад“, София, 2016.

⁶ Болестта си Монтен вероятно е „наследил“ от баща си и от дядо си. Никой друг от седемте му братя и сестри не е страдал от бъбреци.

тази книга няма друго освен размисли за моя живот и за моите постъпки.⁷ Италия допаднала особено на Монтен. Сигурно щял да остане по-дълго време в тази страна. Наложило се обаче да се завърне в родината, след като му съобщили официално, че е избран за кмет на Бордо с двегодишен мандат. По изключение мандатът му бил подновен през 1584 г. Очевидно Монтен се ползвал с добро име като градоначалник, макар че безспорна заслуга за това има и първото издание от 1580 г. на *Опити*. Остава на кметския пост до 1586 г. и след няколкомесечно бягство от върлуващата чума посвещава последните шест години от живота си (1586–1592) на дописване на книгата. Като приближен на Анри Наварски⁸ и ценен от Анри III Монтен изпълнявал важни дипломатически мисии за разрешаване на религиозните конфликти.

Още в първите месеци след появата на *Опити* книгата прави силно впечатление. Най-бърз успех тя има в кралския двор, където всички я четат и коментират. По това време дворът оказва вече решаващо влияние върху общественото мнение в Париж и в големите градове на страната. Между 1582 и 1587 г. ще последват нови три издания. През 1588 г. *Опити* излизат в Париж. Изданието съдържа и нова, трета книга плюс приблизително шестстотин добавки към първите две. Монтен продължил да нанася допълнения и корекции върху личния си екземпляр от това издание. Впоследствие то било съхранявано в Градската библиотека на Бордо и е известно като „екземпляра от Бордо“. То се оказва и последното издание на *Опити*, излязло приживе на автора. При подвързване и орязване на страниците част от

⁷ Монтен е познавал Анри III от посещението на краля в Бордо през 1565 г. и от престоите си в Париж (1571, 1574–1575). Вж. статията „Henri III“ от *Dictionnaire de Michel de Montaigne sous la direction de Philippe Desan*, Paris, Classiques Garnier, 2007.

⁸ Анри Наварски, бъдещ крал на Франция (1589–1610) под името Анри IV, през 70-те и 80-те години на XVI в. е водач на протестантите. Впоследствие като крал на Франция приема католическата вяра с цел да помири враждуващите католици и протестанти.

бележките на Монтен пострадали. Една от най-ревностните му последователки Мари дьо Гурне подготвила ново издание на *Опити* през 1595 г. То, редом с „екземпляра от Бордо“, е основният източник за по-късните издания на книгата.

Една необикновена книга

СЪДБАТА НА ТАЗИ НЕОБИКНОВЕНА КНИГА през следващите столетия заслужава отделно изложение. Тук ще посоча само няколко показателни факта. Когато Монтен пристига в Рим през пролетта на 1581 г., църковните инспектори изземат *Опити* за проверка. Връщат му книгата впоследствие със становището, че тя не е в разрез с основните положения на католическото учение. През следващия XVII в. *Опити* привлича вниманието на писателите и мислителите във Франция. Почти всички са моралисти и с основание Монтен е смятан за техен първообраз. От Монтен те заимстват и теми, и метафори, и изрази. Ще се огранича с един пример. В своето есе „За възпитанието на децата“ (кн. 1, гл. 26) той говори с възхищение за старите автори от гръко-римската античност и признава: „Ако можех да им бъда равностоен, щях да съм почтен човек.“⁹ Не е ясно какво точно има предвид Монтен¹⁰. За смисъла, вложен от него в израза „honnête homme“, можем да съдим по-скоро ретроспективно, тоест през неговото значение от следващия XVII в., когато на идеала за „honnête homme“ се позовават почти всички писатели моралисти. Тогава „honnête homme“ – „почтен човек“ – означава човек с широка култура, начетен човек. Но в него тогавашните

⁹ Цитирам френското издание: Montaigne, *Essais*, P., Gallimard, „Bibliothèque de la Pléiade“, 1962, p. 146. Преводът мой – С.А.

¹⁰ Българският преводач на *Опити* Тодор Чакъров е превел въпросното изречение по интуиция, без да отчита концептуалното значение на израза: „Ако можех да им съпернича, щях да се държа достойно.“ Вж. *Опити*, т. 1, второ издание, „Наука и изкуство“, С., 1979, с. 224.

писатели влагат и друг смисъл, много точно доловен от големия романист Ерих Ауербах¹¹, когото ще си позволя да перифразирам. „Почтеният човек“ е обратното на тесния специалист, на експерта. Неслучайно в комедиите от епохата на френския классицизъм представителите на определени специалности – адвокати, лекари, учени и др. – са винаги осмивани и окарикатурявани. Почтеният човек не се отличава с определена компетенция. Той не упражнява конкретна професия (не му се и налага, защото по принцип има достатъчно средства за съществуване), нито се свързва с една или друга социална класа. Профилът му е съзнателно неопределен, а знанията и уменията му – дискретни, неафиширани. Неопределеността на почтения човек е залог за неговото универсално измерение. Така например за Расин проницателният Сен-Симон казва, че в обноските му „няма нищо от поета, но има всичко от почтения човек“¹². Почтеният човек се отличава с непринуденост и чувство за мярка. В неговите маниери, думи, жестове и съждения няма крайности. Почтеният човек от френското изискано общество¹³ през XVII в. се родее със светския идеал за царедвореца, описан от италианския хуманист Балдазаре Кастилионе в прочутата му *Книга за царедвореца* (*Il libro del Cortegiano*, 1528).

Не всички влиятелни умове във Франция през XVII в. харесват Монтен. Блез Паскал, олицетворение на янсенисткия ригоризъм, черпи с пълни шепи от *Опити*, но осъжда Монтен за прекомерното внимание, което отдава на собствената си личност. Друг голям мислител от XVII в., Рене Декарт, изгражда рационална философия, основаваща се само на безспорни твърдения. Там, където той достига до сигурни истини, Монтен

¹¹ Вж. Erich Auerbach, „La cour et la ville“, in *Le culte des passions. Essais sur le XVIIe siècle français*, traduit de l'allemand par Diane Meur, Paris, Macula, p. 115–179.

¹² Е. Ауербах, цит. съч., с.152–153. Преводът мой – С. А.

¹³ Според Ауербах под „изискано общество“ във Франция следва да се разбират просветените прослойки на дворцовата аристокрация и заможната буржоазия. Вж. цит. съч.

вижда основания за съмнение. Впрочем Паскал не е единственият отрицател на *Опити*. След като янсенистите Пиер Никол и Антоан Арно осъждат книгата в своето влиятелно съчинение *Логика на Пор Роял*, малко по-късно (1676) *Опити* попада в списъка на забранените книги. Забраната е вдигната едва в средата на XIX в. (1854). Продължителната „карантина“ не изважда книгата от обращение. През този период забраната бива заобикаляна от множество частични или адаптирани издания на *Опити*, които се появяват във Франция почти всеки две години. В едно от своите есета Монтен казва нещо едва ли не между другото, но то се оказва пророчество за собствената му книга: „[...] книгите [...] толкова повече се търсят и продават, колкото повече са забранени“ (III, 5, с. 85). През следващия XVIII в. съдбата на *Опити* е по-скоро завидна. Философите от епохата на Просвещението, пък и революционерите хранят пиетет към Монтен. От втората половина на XIX в. до днес *Опити* се изучават в училищата и университетите на почти всички европейски страни. На книгата са посветени хиляди монографии и статии.

Краткият обзор на живота на Монтен и на генезиса на *Опити* води до два общи извода. Първо, по своя произход, социално положение и обществена ангажираност Монтен е бил призван да бъде човек на действието. Но се посвещава на мислене и писане в усамотение. Решението идва сравнително късно, когато Монтен е на 38 години. Проектът за книга не се вписва нито в дотогавашните му занимания, нито в тогавашните авторски профили. Монтен не се има нито за писател, нито за философ или историк, нито за какъвто и да било специалист. Непрекъснато напомня, че е просто любител, който чете и пише само за удоволствие. Второ, веднъж започната, книгата става за Монтен и основание за съществуване, и начин на живот. В едно от последните есета той признава: „Кой не вижда, че аз съм избрал един път, по който, движейки се безспир и без умора, ще вървя, докато има на света мастило и хартия“ (III, 9, с. 216). И наистина до края на живота си (1592) той дописва своята книга.

Озаглавява я *Опити*, тоест писания, в които докосва, вкусува, опитва казаното от другите. Но колкото повече напредва в писането, толкова по-често и по-охотно излага и собствените си мисли, и собствения си опит. Първоначалният смисъл на заглавието *Опити* е: дегустиране на знанието от книгите и в същото време споделяне на лично преживяното, на собственото мнение.

Век по-късно по модела на книгата на Монтен се появява нов жанр в проза – есе. То се отличава с тематична отвореност: всеки клон на науката и познанието може да стане предмет на есе. На есето е присъщо свободно, включително и хаотично изложение. То има подчертано субективен характер и не претендира за изчерпателност. От тези черти виждаме, че есето е преди всичко свободен, неопределен жанр по отношение както на съдържанието, така и на формата.

Говорейки за Монтен като за основоположник на есето, не бива да забравяме две неща. От една страна, той не си е поставял за цел да създава нов жанр. Просто не е искал да пише като другите, за да не измени на себе си. От друга страна, Монтен храни пиетет към древните автори, най-вече към Сенека и неговите *Нравствени писма до Луцилий* и към Плутарх, цитиран повече като автор на *Нравствени съчинения* (*Moralia*), отколкото на *Успоредни животописи*. Тези читателски предпочитания са повлияли и на възгледите му за човека, и на стила му встрани от последователното изложение и от продължителното повествование. Монтен разказва анекдотично, кратко. Споменаваните от него случки обикновено формират повествователни серии в подкрепа на убеждението му, че човешкото многообразие не може да се сведе до общ знаменател. Често излага мислите си под формата на сентенции, като преминава рязко от една тема на друга. Изразява се просто, нерядко фамилиарно, и прибегва до образи и сравнения, непознати дотогава в традиционната реторика. В същото време прибегва до дълги изречения със синтаксис, видимо повлиян от латинския. Оттук и усещането за тромав изказ и за неясна мисъл. Съмнителният в граматическо отношение изказ на Монтен и самобитната му образност се обясняват

с факта, че, както посочих, френският език не му е майчин¹⁴, и че на интелектуалните си занимания той гледал като на аматьорски експерименти върху себе си, без каквото и да било обществено приложение. Без да подценяваме тези обстоятелства, те все пак си остават външни фактори. По-дълбоката причина за самобитния стил на Монтен следва да търсим в естеството на неговата саморефлексия.

Читателят като бъдещ писател

ПЪТЯТ КЪМ САМОПОЗНАНИЕТО, ПО КОЙТО поема Монтен със своите *Опити*, е коренно противоположен на медитацията, утвърдена в будистката традиция например. При нея духовното и телесното начало се сливат във вътрешна енергия, изпълваща живота на един по същество неиндивидуален Аз. При Монтен, обратно, всяко събитие, всяко впечатление служат за проясняване на собствения му лик. На първо място той търси себе си в книгите на другите, с предпочитание към древните автори. В тази нагласа има нещо „средновековно“. Средновековният писател по принцип отрича своята индивидуалност и представя творбата си като осъвременена адаптация на стари разкази. Средновековното понятие за автор предполага задължително старинност. Всъщност любимите автори на Монтен не са средновековни, а древни. Това предпочитание се обяснява с разбирането му за четенето като интелектуално преживяване.

¹⁴ Ще напомня също, че между XII в. и края на Стогодишната война (1454) областта Гиен или Аквитания е английско владение със столица Бордо. Местното население възприемало скорошното френско управление на областта като чуждо владичество. По обясними причини и езикът на чуждия владетел бил отхвърлян. В този контекст изборът на Монтен да говори за себе си на френски език можем да тълкуваме като предизвикателство към самия него и като опит да разчупи регионалните рамки, но не и като предпоставка за интернационално измерение на книгата, достижимо само за съчинение на латински език.